

DLA doktori értekezés tézisei

Bella Máté

Szervező és rendező elvek Witold Lutosławski
vonósnégyesében (1964)

Témavezető: Dalos Anna (PhD)

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
28-as számú művészet- és művelődéstörténeti besorolású
doktori iskola

Budapest

2018

I. A kutatás előzményei

Doktori disszertációm tárgya Witold Lutosławski 1964-ben komponált vonósnégyese. Meglátásom szerint fontos és megkerülhetetlen kompozíciója a 20. század második felében keletkezett kamarazeneirodalomnak. Disszertációmát hiánypótlásnak is szánom, mivel a lengyel aleatóriával kapcsolatos magyar nyelvű szakirodalom igencsak csekély számú.

Dolgozatom megírásakor nagy segítségemre volt Steven Stucky *Lutosławski and his music* című könyve, amelyben a szerző Lutosławski életútját gyerekkorától követhetjük 1979-ig. E könyv szerzője kronológiai sorrendben mutatja be Lutosławski különböző korszakaiban írt műveit, és e darabokat rövid elemzéseken keresztül ismerteti az olvasóval. Stucky a *Vonósnégyesről* könyvében több helyen is értekezik, de a „Jegyzetek a kései művekhez” című fejezetében a kvartettről részletesebben is ír. Elemzésében többek között kifejti a kompozíció nagyformájának szerkezetét, leírását magam is felhasználtam a disszertációmban.

Charles Bodman Rae számos nagyszerű írása segítette még disszertációm megírását. Bodman Rae-nek – aki személyesen is ismerte Lutosławskit – a *The Music of Lutosławski* című könyve minden bizonnyal az egyik legpontosabb életrajzi írás a lengyel szerzőről. Irina Nikolska *Conversations with Witold Lutosławski* és Varga Bálint András *Witold Lutosławski. Beszélgetések Varga Bálint Andrással* című kötete szintén izgalmas és megkerülhetetlen olvasmányok, ugyanakkor kevésbé tárgyilagosak, ezért dolgozatomhoz inkább csak háttéranyagként szolgáltak Lutosławski gondolkodásmódjáról. Úgy vélem az elérhető szakirodalom nagyobb része, nem helyez kellő hangsúlyt Lutosławski aleatorikus megoldásaira, ezért olyan tanulmányokat olvastam el, amelyek elsősorban nem Lutosławski művein keresztül foglalkoztak az aleatóriával.

II. Források

A *Vonósnégyes* keletkezéstörténeti forrásaival nem foglalkoztam, mivel alapvetően elemző jellegű a disszertációm. Az analízishez az Edition Wilhelm Hansen által 1968-ban közreadott Witold Lutosławski *Kwartet smyczkowy* című kottáját használtam.

III. Módszer

A dolgozat első részében az aleatóriáról beszélek általánosabb zenetörténeti kontextusban, valamint Lutosławski érett zenei stílusát ismertetem. A disszertációm nagyobbik részét a *Vonósnégyes* elemző értelmezése teszi ki. Ebben igyekeztem a lehető legrészletesebb módon megmutatni a kvartett dramaturgiai ötleteit, szerkezeti megoldásait, hang- és ritmikai struktúráit. Az aleatorikus szakaszokat új szerkezeti szempontok szerint vizsgálom, mivel talán az egyik legfontosabb kérdés számomra az, hogy az aleatórián belüli szólamok részleges szabadságát milyen tényezők befolyásolják. Az első tételben a *hook* egységek, *hook*-variánsok és a kvázi metrikus szakaszok kivételével sorban elemzem a próbajeleket, és így a szakaszokat. A második tétel hossza és bonyolult zenei szövete miatt, a már első tételben bevezetett „aleatorikus záró modul” terminus szerint bontom csoportokra a zenei szövetet: három alfejezet tárgyalja az ismétlődő aleatorikus modult tartalmazó (1), aleatorikus modult nem tartalmazó (2) és szabad lejegyzést használó szakaszokat (3).

A notáció problematikája – direkt-, indirekt-notációs sémák és az aleatorikus záró modulok nem mindig logikus használata – végig jól érzékelhető a *Vonósnégyes*ben. Ezeknek a problémáknak a megismerésére és feltárására az elemzésnél nagy hangsúlyt fektettem. A Lutosławski-féle irányított aleatória notációjának van egyfajta sajátossága: rövidebb zenei szakaszokat lényegesen könnyebben és átláthatóbban tudunk vele összefűzni. Hosszabb folyamatoknál számolni kell az esetlegességgel illetve a valódi véletlennel. Ezeket a jelenségeket elemzésemben részletesebben tárgyaltam.

IV. Eredmények

Elemzéseim világosan rámutatnak, hogy a Lutosławski-féle aleatória notációs megoldása azzal a szabadsággal kecsegteti az előadót és ezáltal a hallgatót, hogy a játékos némileg befolyásolhatja a hangzást.

Feltérképeztem az aleatorikus szakaszok egymásba fűzésének típusait. Bemutattam, hogy a *Vonósnégyes*ben Lutosławski milyen magas fokon kimunkált hangmagasság struktúrákkal szervezte meg szólamainak zenei anyagait, miközben a ritmikai mintázatai véletlenszerűek. Az analízis közben számtalan notációs hiányosságot tártam fel: a hang-összefüggésekből következtettem elírásokra és nyomdahibákra, valamint az aleatorikus szakaszok direk- és indirekt notációs sémáinak problémáira és megvalósításainak világosabb lehetőségeire hívtam fel a figyelmet.

Disszertációm konklúziója az, hogy Lutosławski a kvartettben rendkívül pontosan kalkulált zenei paraméterekkel dolgozik, és bár nem merészkedett teljesen ismeretlen vizekre az aleatóriával, mégis egy egészen egyedülálló kompozícióval állunk szemben, amely törekszik az egyensúlyra a szabadság és kontrolláltság között.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

Disszertációm írása közben számos olyan művet komponáltam jómagam is, amelyet mind aleatorikus, mind pedig metrikus lejegyzés szerint is kidolgoztam. Érdekelt ugyanis, hogy metrikus notációval milyen mértékig lehet a közelébe jutni az aleatorikus hangzásokéknak. Ilyen kompozícióim többek között *Lethe* című vonósenekari darabom (2014), *Laniakea* című fagottversenyem (2015), és *Hesperus* című brácsaversenyem (2017). Mindhárom kompozíciót először aleatorikusan komponáltam meg, majd elkészítettem a művek metrikusan leírt kottáit is.

Nyilvánvalóvá vált számomra a kompozíciók próbafolyamatai alatt, hogy az előadóknak más módon okoz nehézséget egy szabadon

lejegyzett kottakép eljátszása, mint egy hagyományosan leírté. Sőt, az európai együtteseknél országonként változott a műveim kottaképeinek megítélése: Lengyelországban lényegesen könnyebben olvasták az aleatorikus lejegyzést, míg a német nyelvterületeken a metrikus változatokat részesítették előnyben. Zeneszerzőként nagy kihívást okozott a szabad szakaszok közötti átmenetek folytonosságának megoldása, a metrikusan kiírt kotta esetében pedig többnyire rendkívül bonyolult kottakép alakult ki, ami az előadói szintén nagy nehézségeket okozott.

Tanítványaim kompozícióiban is időről-időre megjelenik a Lutosławski-féle aleatorikus gondolkodás valamilyen egyszerűbb formája. A növendékeket sokszor biztatom az aleatorikus szakaszok használatára, hiszen a darabjaikban egyfajta kiszámíthatatlanság is megjelenik ezáltal. Bízom benne, hogy mindez fellazítja a hallgatóim alapjaiban metrikus gondolkodását, és a véletlen intergrálása új alkotói megoldások felé tereli figyelmüket.